

НЕСВЪРШАЩИЯТ РАЗКАЗ: ЗА ДИАЛОГА МЕЖДУ „ЧАМКОРИЯ“ (2017) И ЕВРОПЕЙСКАТА ЛИТЕРАТУРНА ТРАДИЦИЯ

Николай Боев

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“ (България)

THE NEVER-ENDING STORY: ON THE DIALOGUE BETWEEN *CHAMKORIA* (2017)
AND THE EUROPEAN LITERARY TRADITION

Nikolay Boev

Plovdiv University “Paisii Hilendarski” (Bulgaria)

ORCID ID: 0009-0001-5940-5497

E-mail: stu2503607001@uni-plovdiv.bg

Abstract: This text analyzes the image of the main character Bae Slave in Milen Ruskov’s novel *Chamkoria* in the context of the Bulgarian, Slavic, and European literary traditions. The main thesis is that Bae Slave is seemingly an original character, but his figure is built on characteristics inherent in established literary archetypes. Comparing him with characters such as Bai Ganyo, Josef Švejk (*The Good Soldier Švejk*) and Jan Dítě (*I Served the King of England*), the study highlights common features in their behavior and character. Shared characteristics such as sycophancy, opportunism, verbal expression, constant movement, and belonging to the “little man” type are analyzed. The text concludes that the image of Bae Slave is a contemporary manifestation of the picaresque hero, showing that Bai Ganyo’s behavior is not limited to the period immediately after the Liberation.

Key words: Milen Ruskov, Bae Slave, comparative literature, Bulgarian prose, little man

Резюме: Настоящият текст анализира образа на главния герой Бае Славe от романа „Чамкория“ на Милен Русков в контекста на българската, славянската и европейската литературна традиция. Основната теза е, че Бае Славe е на пръв поглед самобитен герой, но образът му е изграден върху характеристики, присъщи на утвърдени литературни архетипи. Чрез сравнението му с герои като Бай Ганьо, Йозеф Швейк („Приключенията на добрия войник Швейк“) и Ян Дите („Обслужвал съм английския крал“), изследването подчертава общите черти в поведението и характера им. Анализират се общи характеристики като нагаждачество, опортюнизм, вербална експресия, постоянно движение и принадлежност към типа на „малкия човек“. Докладът заключава, че образът на Бае Славe е съвременно проявление на пикаресков герой, показвайки, че байганьовщината не се ограничава до периода след Освобождението.

Ключови думи: Милен Русков, Бае Славе, сравнително литературознание, българска проза, малък човек

Българската литература не е капсулирана в себе си и разбира се, е част от една цялостна, по-голяма картина. Това цяло би могло да бъде нашата литературна традиция, литературата, създавана тук, на Балканите, славянската или европейската литература, и не на последно място – световната. Съвременната ни литература също не е „залостена“ в собствената си уникалност, тя стъпва на определени литературни традиции и модели, които се стреми да доразвива. Романът на Милен Русков „Чамкория“ е показателен пример в тази посока. Ще направим опит да видим главния герой от романа „Чамкория“ заедно с другите герои от романите на Русков („Захвърлен в природата“, 2008 г. и „Възвишение“, 2011 г.), като близък до българската традиция („Бай Ганьо“, 1895 г.)¹ и до своите славянски събратя („Приключенията на добрия войник Швейк през Световната война“, 1921 г. и „Обслужвал съм английския крал“, 1971 г.).²

На приликите и разликите между бае Славе и бачо Гичо критиката вече е обърнала внимание³, така че сега ще насочим своя поглед към втората книга на Милен Русков „Захвърлен в природата“, която ни пренася в XVI век и времето на широко разпространение на тютюна през погледа на тютюневия фокусник и спътник на доктор Николас Монардес – Гимараш Да Силва.⁴

Виртуозната стилизация на езика на епохата, която функционира като постмодерна игра с историческия говор, е характерна черта в прозата на Русков. Втората книга на Русков „Захвърлен в природата“ не е изключение от този модел. В своя рецензия Йордан Ефтимов отбелязва високото майсторство на автора за влизането в жаргона на „Ласарильо от Тормес“ или „Дон Кихот“ (Evtimov 2017).

В „Захвърлен в природата“, също както и след това във „Възвишение“ и „Чамкория“, Русков залага на разказ от гледната точка на един герой (чрез Аз-форма), разказ по преживяно, по случило се. И в трите книги повествованието се води от главните

¹ Посочваме Алековата книга, защото тя е първа, иначе към тази традиция бихме могли да добавим и произведенията на Ст. Л. Костов, Станислав Стратиев и др.

² Разбира се, бае Славе може съпоставен и с други герои от европейската и световната литература, но в опита за по-цялостен анализ ще се спрем на няколко имена.

³ Вж. Gochev 2017 и Penchev 2017.

⁴ Тук е моментът да споменем, че няма да обръщаме внимание на първата книга на Русков „Джобна Енциклопедия на мистериите“, защото тя съществено се различава от останалите, в нея няма един главен герой, разказването не е в Аз-форма, както липсва и една основна тема. Проф. Милена Кирова изразява и мнението, че книгата не може да бъде причислена към жанра на романа (Kirova 2005).

герои, които разказват за прежеждията си, при Да Силва това е под формата на дневник (той дори „си говори“ с читателя и се обръща с към него).

Главният герой от последния роман на Русков споделя за себе си: „Аз съм просто шмекер“ (Ruskov 2017a: 287). Шмекерството на Славе се изразява в това, че той нерядко се забърква в нелегални дейности, създава размирици, лъже и куп други неща с цел лична облагодетелстване. Тези черти на характера обаче не са присъщи само на него, а и на Да Силва. Още в самото начало, при представянето си, главният герой от „тютюневия роман“ на Русков ни споделя за някои неистини в своята (авто)биография. Като започнем от името – „Името ми е Гимараеш да Силва. Да Силва въпреки е измислица“ (Ruskov 2017a: 10). Според самия Да Силва, когато имаш благородническа титла, хората ти имат по-голямо доверие, а и звучи по-добре⁵, когато д-р Монардес го нарече „моят асистент д-р Да Силва“. При това назоваване излиза още една малка лъжа за Да Силва – той не е лекар, макар че му се иска, най-вече защото е доходоносна професия. Лъжедокторът споделя междудругото и малката подробност, че не е испанец, за какъвто се представя, а е португалец, но на тях гледат лошо в Севиля и той е склонен да излъже за произхода си. Още от самото начало разбираме, че Да Силва е патологичен лъжец, но за да не бъдем така крайни, бихме могли да кажем, че умее да се наглася спрямо ситуацията, както го прави много добре и Слави Желязков, който чрез спестяване на истината се сдобива с немалко привилегии, сред които и *Бедна книжка*.

Слави Желязков има навика да се замесва в противозаконни дейности, а при Да Силва не е ясно дори изрядността на самата му професия – първоначално тютюнев фокусник, а по-късно и през по-голямата част на книгата „доктор“, който лекува всичко с тютюн. След ясните знаци, че тютюнът не само не е лек за всичко, но и вреден (Д-р Монардес започва непрестанно да кашля и се разбира, че при пушене кашлицата се засилва) Да Силва не спира да практикува своя занаят заедно с лекаря, защото все пак личната изгодата стои над общата полза. Така стигаме и до основната цел на Да Силва, която е обща и с Бае-Славината – оцеляването, само и единствено, без значения какви са средствата и начините за постигането ѝ.

В „Захвърлен в природата“, също като в другите книги на автора, е въведен спътник на героя, тук обаче Д-р Монардес, играе ролята и на кумир за главния герой (той

⁵ Това не е необичайна практика, тъй като и самият Балзак добавя едно „дьо“ към своето име, за да се представя за благородник, така се стига и до името, с което е известен днес – Оноре дьо Балзак. Според Симеон Хаджикосев така той може да претендира за далечно родство с писателя прецезионик Гез дьо Балзак (Hadzhikosev 2009).

самият го определя като „съвършен новатор“ и „истински откривател“), също както пътеводна звезда за Славе е Димо Казасов. Едно от причините Да Силва така упорито да записва и води дневник, е и защото трябва да остане спомен за д-р Монардес, някой трябва да разкаже, последното изречение в книгата завършва с това послание – „Но докторът наистина беше необикновен човек. Д-р Монардес от Севиля, не го забравяй“ (Ruskov 2017a: 323). От наблюденията дотук става ясно, че Да Силва, също като бае Славе, влиза в рамката на пикаресковия герой. В този смисъл бае Славе „...хем е поредна реплика на Гичо от „Възвишение“ и на Да Силва от „Захвърлен в природата“, хем е по-нисък от първия, по-симпатичен от втория и по-вездесъщ и от двамата“ (Kamburov 2017). Този тип герой се характеризира и с едно непрестанно движение, което е присъщо и за двамата. Така единият (Славе) „върти геврека“ из цяла България, а другият (Гимараеш Да Силва) обикаля заедно с д-р Монардес из цяла Испания, за да лекува болните с обявения за „herba rapasea“ тютюн. Макар Да Силва да не умира в края на романа, както се случва със Славе, и двамата накрая са разкрити пред света – Агентите от Обществена безопасност разбират, че Слави Желязков е прикривал Джина в продължение на месеци, а Да Силва е изобличен като един изкусен лъжец и псевдолекар.

Слави Желязков, освен с другите герои от романи на Русков (Гичо и Да Силва), си прилича много и с един свой български предшественик, чието име и поведение така силно са се „закрепили“ за българската литература, че дори човек да не я е чел книгата „с негово участие“, го познава – Ганьо Балкански, по-известен като Бай Ганьо. Въпреки това, някои изследователи отбелязват, че „Възвишението и Чамкория са своеобразна реакция спрямо т. нар. балкански реализъм, който представя Балканите и българите в частност като съвкупност от национални дефекти: Бай Ганьо, Йовковите „чудаци“, чичовците от Свищов и т.н.“ Неговият отговор е опит да се разкаже българската история чрез образите на малките хора, чиито думи и действия са продиктувани от волята за живот, а не от национални недостатъци“ (Aretov 2017). Милена Кирова отбелязва, че поведението на Бай Ганьо е „резултат от неговия произход и историческия и културен контекст на България“. Подобно на него, Бае Славе също е силно повлиян от историческите обстоятелства на своето време, което формира неговия характер и действия“ (Kirova 2013). Светлозар Игов обаче неслучайно определя Алековата книга за „Мона Лиза“ на българската литература“ (Igov 2008: 11). В тази съпоставка можем да открием няколко ключови аспекта: книгата на Алеко също като прочутата усмивка на Мона Лиза крие в себе си загадъчност и многозначност, които са обект на множество интерпретации. От друга страна, творбата на Да Винчи е една от най-разпознаваемите

творби на световното изкуство, а в българския контекст това е валидно и за книгата на Щастливеца.

Не е излишно да направим коментар и за имената на Славе и Гичо. Стана ясно, че освен общото приложение пред тях (което е характерно и за Бай Ганьо), те носят имена, които сякаш се очаква да дадат посока на техния живот, да ги насочат, ако не към възвишени дела, то поне към праведни. В ситуация на преобърнатост на името попада и Алековият герой – той е назован с името Ганьо, което означава „защитник“ и „пазител“, единственото нещо, което защитава и пази, всъщност са собствените си интереси.

Общото между героите (Бай Ганьо и Славе), а също така и Да Силва, е, че те са водени от принципа: „Целта оправдава средствата“. Подобно на своя побратим Ганьо Балкански, Слави Желязков също обича да има келепир в цялата работа, вече стана дума как банишорецът не изпуска нито един момент да спечели допълнителни средства или да се сдобие с някоя друга привилегия, която не заслужава.

Връзката между героите може да бъде търсена и с оглед на речевата им характерност. Светлозар Игов определя езика на Бай Ганьо като „някакво балканско есперанто“ (Igov 2008), т.е. език, който не е книжовен и трудно се разбира от околните, като продължава с това, че с езика на жестовите се справя доста по-добре. От другата страна пък стои бае Славе, който определено не може да се похвали с използване на книжовен език, но той самият споделя, че когато се налага, може да говори правилно (това обаче остава непотвърдено в книгата). Със своята специфична лексика определено и двамата правят впечатление и се отличават от околните, като обичат да включват и цинизми. Ако има нещо, което Слави Желязков и Бай Ганьо обичат толкова, колкото келепира, или поне почти толкова, това е да говорят, да разказват.⁶ За тях обаче е важно те да говорят от името на авторитета, този, чийто глас е най-важен и чиято дума е последната. Самият Славе разказва в цялата книга и сякаш винаги има още какво да каже, като дори се налага да се връща към първоначалната си историята с паразитния си израз „мене мисълта ми беше друга“, защото постоянно се отплесва. Неговият предшественик също обича да говори, като дори често отегчава хората. Говоренето обаче, както казахме, е придружено с едно надменно понякога отношение, че всичко се знае и всичко е ясно за главните герои. Така Слави с пълна увереност спори със своите колеги на пиацата, че правилната дума е „шефиор“ и идва от „шеф“, а не е „шофьор“. Бай Ганьо пък, когато

⁶ Тук е важно да кажем, че бае Славе обича да разказва, докато бай Ганьо обича да разказват за него, тоест да бъде център на вниманието.

получава предложение от Стати да му даде някоя от книжките си, тъй като пътят към Виена е дълъг, той му отговаря, че е чел доста на времето и решава, че е по-практично да си легне. Налагането на мнението на Ганя можем да видим и при идеята за издаване на вестник, където той отклонява различните предложения за заглавие, докато не предлага своята.

Всичко дотук щрихира до някаква степен приликите между двамата опортюнисти и показва, че байганьовщината не се е ограничила само до годините след Освобождението. Най-голямата прилика между двамата герои обаче може да търсим в тяхното нагаждаческо и наподобяващо мимикрия поведение. Ганьо Балкански не се свени да променя своите политически убеждения (ако въобще има такива) с цел келепирджилък. Така, когато Стамболов е на власт, той го определя като „пресветлейши княз, благороден господар“ и ни кара да вярваме, че той е негов поддръжник и в добро, и в лошо. Веднага след падането от власт на Стамболов Бай Ганьо решава, че не е правилно да подкрепя човек, който вече не се ползва с политическото доверие на народа и за него той се превръща в тиранин. При смяната на Стамболов с Константин Стоилов Бай Ганьо също променя курса и започва да се възхищава на д-р Стоилов, като споделя как след негова реч, дори е искал да го прегърне. С тези свои действия Бай Ганьо ни убеждава, че може много добре умее да се ориентира в ситуацията и най-важното – да бъде със силните на деня. Няколко десетилетия след това шофьорът Слави Желязков разкрива, че хамелеонщината, характерна за Бай Ганьо, съвсем не му е чужда. Самият той споделя, че желае да спазва закона, но когато това възможно, и ако се отдаде възможност да се облагодетелства, не би се свенил да наруши нормите. При опита за постъпване в полицията на Славе са му нужни препоръки, така той се сдобива с една такава и от Коста Янков, но след време, когато е потърсен от агентите на Обществена безопасност, той решава, че това може да е проблем и започва да я крие. Друг път пък за пари (но и под натиск) извозва трупове на комунисти, а малко след това вози майката на Гео Милев... Дали преди това не го е превозил в чувал?! Славе се адаптира дори и в най-обикновени битови ситуации – единия път се шегува с госпожица Греци, че се задява с един от адютантите на царя, а пред самия него споделя, че такова нещо „нема“.

След представянето на приликите между Славе и другите герои на Русков, както и между Славе и Бай Ганьо, ще разширим обхвата на изследването и поставим Славе в контекста на славянската литература, за да погледнем на него като близък до едни от образците в чешката литература на XX в. – „Приключенията на добрия войник Швейк“ на Ярослав Хашек и „Обслужвал съм английския крал“ на Бохумил Храбал.

За връзката между Бай Ганьо и Швейк акцентира Никола Георгиев (Georgiev 1999). Изследователят изтъква първо „популярността на двете книги“, като посочва, че те се радват на широк читателски интерес дълги години след първоначалното си публикуване (така е и днес). И при двата текста родните читатели са раздвоени какво да правят с тези герои – да се радват или да са гневни, да се отъждествяват с тях или да ги презират. Георгиев споделя, че двете книги показват движение на главните герои „по социалното и географско пространство“. Като основна прилика е изведена и „несъстоятелата се промяна“ при двамата – нито Бай Ганьо е станал европейец след връщането си от Европа, нито Швейк е друг човек след прибирането от фронта. Литературният критик добавя и други общи места между двете книги и двамата герои, но за целите на тази работа дисциплиниращо ще се самоограничим.

Още в самото предисловие Ярослав Хашек изтъква, че великата епоха се нуждае не само от велики хора, но и от скромни и незнайни герои, които изиграват ключова роля – такъв е героят на самата книга, който на въпроса как се казва, отговаря простичко – „Аз съм Швейк...“. В „Чамкория“ пък Милен Рускова решава да разкаже едно от най-мрачните десетилетия в българската история именно през погледа на „малкия“ и никому неизвестен шофьор на омнибус Слави Желязков, който се оказва въввлечен в едни от най-страшните събития на своето време. И двамата автори задават перспективата на гледане на света и случващото се с него през погледа на т. нар. „малък човек“.

Голямата допирната точка за двете книги е опасното историческо време, в което се развива действието – при Хашек това е Първата световна война, а за Милен Русков е времето след тази война – 20-те години на XX в. И двамата герои обаче взимат участие във войната – само начините, по които го правят, са различни – единият е шофьор, но е тежко ранен и е освободен по-рано (Славе), а другият пътува към бойното поле, но все не стига, макар че силно желае да служи на своята родина (или поне това се опитва да ни внуши). Същото желание има и Славе, преди да се включи във войната, а след нея решава, че ако бъде извикан, ще избяга. Това непрестанно движение обединява двамата главни герои – единият се движи из България, а другият из пределите на Австро-Унгарската империя. Пътуването при двамата няма как да не бъде съпроводено от говорене, разказване, дори дуднене на моменти. В единия случай Слави не спира да говори на своите пътници към Чамкория, а Швейк най-често „надува главата“ на своя

началник поручик Лукаш и много ентусиазирано желае „да разправя“ или пък – когато се е случило нещо важно според него – „да доложи“.⁷

За Славе многократно стана дума, че си позволява да извършва нередности и да се включва в противозаконни дейности, та дори си купува омнибус „на черно“. Швейк обаче никак не отстъпва на своя славянски събрат, защото неговата професия е търговец на кучета. Той обаче е толкова търговец на кучета, колкото Слави Желязков е съвестен гражданин, защото Йозеф Швейк краде кучетата, с които търгува, т.е. тук се появява още един „шмекер“, както би се изразил Слави Желязков.

Големият въпрос около книгата на Хашек, който занимава редица изследователи, е дали Швейк е глупав или се прави на такъв. За целите на опита да сближим Славе и Йозеф Швейк, ще се спрем на втория вариант. Така бихме могли да мислим Швейк като един изключително хитър и проницателен герой, който добре знае в каква роля да влезе, за да излезе „сух от водата“, така за него е изключително удобно да бъде обявен за идиот, за да може да се спаси от военна служба.⁸

Швейк далеч не е единственият герой от славянската литература, с когото Слави Желязков си прилича. В последния опит за съпоставяне на Слави Желязков с друг герой, е допустима хипотезата, че Русковият герой е близък и с „чешкия милионер“ Ян Дите от романа на Бохумил Храбал „Обслужвал съм английския крал“.⁹ Отварящото изречение в книгата на Храбал е: „Слушайте внимателно какво ще ви кажа сега“¹⁰ (Hrabal 2024: 9). От него разбираме, че отново иде реч за разказване, за определен тип споделяне, което се превръща и в интимно изживяване. Това говорене на главния герой Ян Дите ще продължи и до края на книгата, също както и говоренето на бае Славе в „Чамкория“. Храбаловата книга разказва в Аз-форма, нещо, което е характерно и за текстовете на Русков, т.е. на читателя е дадена възможността да съпреживява всичко в книгата през погледа на героя разказвач. Както обаче стана дума и при Швейк, това говорене се съпровожда с постоянно движение. Ян Дите неколкратно сменя мястото, на което работи, но не и професията. Така прави и Славе, той винаги е шофьор, макар и на различни места. Ян Дите, също като Славе, започва да страда, когато спре да се движи и

⁷ Според някои изследователи разказаните от Швейк истории в романа са над 130.

⁸ Чрез влизането в роля на глупак Швейк почти успява да се спаси от военна служба, след като е обявен за глупак от лекарската комисия.

⁹ Прилики могат да бъдат видени и между бае Славе и герои от комедиографиите на Нушич, но в това изследване се концентрираме върху епически текстове.

¹⁰ Въсъщност това е отварящо изречение за всяка от главите, с него героят разказвач загатва за важността на своите истории и приканва читателя да се концентрира.

да разказва, за него това е моментът, в който успява да си купи хотел, но малко по-късно разбира, че всичко се национализира и той остава с празни ръце.¹¹

Военната обосновка, която съпровожда действията и в тази книга (тук е представено времето малко *преди, по време на и след* Втората световна война), като и тук времето е представено през погледа на незначителния, начинаещ пражки сервитьор Ян Дите. Отново големите исторически фигури от периода са пренебрегнати за сметка на „малкия човек“.

Подобно на бае Славе на Ян Дите е поверена задачата да стане част от големите събития на епохата, но без да си отваря устата, тази заповед получава още от първия си шеф в хотел „Прага“ – „нищо не си видял и нищо не си чул“ (Hrabal 2024: 9). Същата заповед получава от Кочо Стоянов и шофьорът при извозването на труповете на комунисти.

Адаптирането, което е най-силна черта на Слави Желязков, спокойно можем да видим и при образа на Дите. От член на сдружение „Сокол“¹² Дите бързо „се влюбва“ в немска учителка, защото предусеща идването на германците. При пожара в дома му, дори изоставя съпругата си, за да вземе куфарчето с марки, събрани от домовете на репресирани евреи, които да му помогнат за осъществяването на целта му – да има хотел и да бъде милионер. Със своите постъпки главният герой много добре се вписва във философията, която Бай Ганьо и Славе следват – *целта оправдава средствата*.

От всичко изложено дотук стигаме до извода, че Слави Желязков е по-скоро привидно самобитен герой. Чертите на неговия характер можем да открием както в другите герои на Русков, така и в образците на българската, славянската и европейската литература. Образът на Бае Славе демонстрира типологично сходство с други литературни образи, тъй като притежава определени общи характеристики: той е герой, който обича да говори и да се изразява най-вече вербално, непрестанно се движи, способен е да се адаптира към всяко време и място и принадлежи към ниските социални слоеве.

¹¹ В тази част се разкрива и желанието на Дите на надскочи границите на „малкия човек“ и да опита да бъде някой, да бъде забелязан. Става въпрос за неговото доказване, че е милионер, той е изключително тъжен, че не е пратен в лагера за интернирани милионери и е пропуснат (приятелят му Зденек го спасява от тази участ), след което отива до самия лагер и държи да бъде приет, като показва спестовната си книжка – „А аз извадих спестяваната си книжка и му показах, че имам на книжка един милион, сто крони и десет халера...и викам победоносно, това тук какво е, а? (Hrabal 2024: 181).

¹² Това е обществено-политическо спортно движение в Прага, което възпитава в национални демократични ценности.

Библиография

- Aretov 2017*: Aretov, N. Refleksii: Ot Kotel kum Chamkoriya. – Vupreki.com [date of entering 19.06.2025]. <<https://xn--b1agjhxg2e.com/post/161745332061/%D1%80%D0%B5%D1%84%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B8%D0%B8-%D0%BE%D1%82-%D0%BA%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BB-%D0%BA%D1%8A%D0%BC-%D1%87%D0%B0%D0%BC%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F>>. [Аретов 2017: Аретов, Н. Рефлексии: От Котел към Чамкория. – Въпреки.ком [прегледан 19.06.2025]. <<https://xn--b1agjhxg2e.com/post/161745332061/%D1%80%D0%B5%D1%84%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B8%D0%B8-%D0%BE%D1%82-%D0%BA%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BB-%D0%BA%D1%8A%D0%BC-%D1%87%D0%B0%D0%BC%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F>>.]
- Evtimov 2017*: Evtimov, Y. Retsenziya za “Zahvarlen v prirodata” – Oficialen sayt na “Zhanet 45”. [date of entering 29.01.2024]. <<https://janet45.com/p/5834-%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%B2%D1%8A%D1%80%D0%BB%D0%B5%D0%BD-%D0%B2-%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D1%82%D1%80%D0%B5%D1%82%D0%BE-%D0%B8%D0%B7%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5>>. [Евтимов 2017: Евтимов, Й. Рецензия за „Захвърлен в природата“ – Официален сайт на „Жанет 45“. [прегледан 29.01.2024]. <<https://janet45.com/p/5834-%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%B2%D1%8A%D1%80%D0%BB%D0%B5%D0%BD-%D0%B2-%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D1%82%D1%80%D0%B5%D1%82%D0%BE-%D0%B8%D0%B7%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5>>.]
- Georgiev 1999*: Georgiev, N. Yozef Shveik i Ganyo Balkanski – In: Propasti i mostove na mezhdutekstovostta. Plovdiv. UI “Plovdivski universitet”, 1999. [Георгиев 1999: Георгиев, Н. Йозеф Швейк и Ганьо Балкански. – В: Пропастите мостове на междутекстовостта. Пловдив: УИ „Пловдивски университет. 1999.]
- Gochev 2017*: Gochev, G. Buntaryat oportyunist. – Elektronno spisanie Kultura [date of entering 05.05.2025]. <Портал за култура, изкуство и общество>. [Гочев 2017: Гочев, Г. Бунтарят

опортюнист. – електронно списание Култура [прегледан 05.05.2017]. <[Портал за култура, изкуство и общество](#)>.]

Hadzhikosev 2009: Hadzhikosev, S. Zapadnoevropeyska literature. Golemite frenski realisti na XIX v. Chast peta. Sofia: Siela, 2009. [Хаджикосев 2009: Хаджикосев, С. Западноевропейска литература. Големите френски реалисти от XIX в. Част пета. София: Сиела, 2009.]

Hashek 2011: Hashek, Y. Priklyucheniata na dobriya voynik Shveik prez Svetovната voyna. Prev. S. Kolev. Sofia: Zaharaii Stoyanov, 2011. [Хашек 2011: Хашек, Я. Приключенията на добрия войник Швейк през Световната война. Прев. С. Колев. София: Захарий Стоянов, 2011.]

Hrabal 2024: Hrabal, B. Obsluzhval sam angliyskiya kral. Prev. V. Samokovliev., A. Pencheva, S. Kanikova. Sofia: Colibri, 2024. [Храбал 2024: Храбал, Б. Обслужвал съм английския крал. Прекалено шумна самота. Строго охранявани влакове. Прев. В. Самоколвиев., А. Пенчева, С. Каникова. София: Колибри, 2024.]

Igov 2008: Igov, S. „Bay Ganyo” i Bay Ganyo. Zagadachnata tvorba za probelmatichniq balgarin. Plovdiv. Zhanet 45, 2008. [Игов 2008: Игов, С. „Бай Ганьо“ и Бай Ганю. Загадъчната творба за проблематичния българин. Пловдив: Жанет 45, 2008.]

Kamburov 2017: Kamburov, D. Chetvartata visochina (sled prochita na „Chamkoria” ot Milen Ruskov). – Elektronno spisanie Filologicheski forum [date of entering 15.06.2025]. <<https://litvestnik.wordpress.com/%D0%BD%D0%B0-%D1%84%D0%BE%D0%BA%D1%83%D1%81/%D1%87%D0%B5%D1%82%D0%B2%D1%8A%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D0%B2%D0%B8%D1%81%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%B4-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%87%D0%B8%D1%82%D0%B0-%D0%BD%D0%B0/>>]. [Камбуров 2017: Камбуров, Д. Четвъртата височина (след прочита на „Чамкория” от Милен Русков) – електронно списание Филологически форум [прегледан 05.05.2017]. <<https://litvestnik.wordpress.com/%D0%BD%D0%B0-%D1%84%D0%BE%D0%BA%D1%83%D1%81/%D1%87%D0%B5%D1%82%D0%B2%D1%8A%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D0%B2%D0%B8%D1%81%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%B4-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%87%D0%B8%D1%82%D0%B0-%D0%BD%D0%B0/>>].]

Kirova 2005: Kirova, M. Za granicite na romana – Elektronno spisanie LiterNet, 12 (73). [date of entering 03.03.2024]. <https://litenet.bg/publish14/m_ruskov/roman.htm#1a>. [Кирова 2005; Кирова, М. За границите на романа. – Електронно списание LiterNet, 12 (73). [прегледан 03.03.2024]. <https://litenet.bg/publish14/m_ruskov/roman.htm#1a>.]

- Kirova 2013*: Kirova, M. Bay Ganyo – poglashtashtiyat chovek. – Elektronno spisanie LiterNet, 11 (168). [date of entering 07.03.2025]. <<https://litenet.bg/publish2/mkirova/baj-ganio.htm>>.
[Кирова 2013; Кирова, М. *Бай Ганьо – поглъщащият човек*. – Електронно списание LiterNet, 11 (168). [прегледан 07.03.2024]. <<https://litenet.bg/publish2/mkirova/baj-ganio.htm>>.]
- Konstantinov 1992*: Konstantinov, A. Bay Ganyo. Sofia: Literaturen forum, 1992. [Константинов 1992: Константинов, А. *Бай Ганьо*. София: Литературен форум, 1992.]
- Penchev 2017*: Penchev, B. Gnozisat i vlastta. – Literaturen vestnik, № 27, 2017, 7 [date of entering 05.09.2024].
<<https://litvestnik.com/2017/07/21/%D0%B3%D0%BD%D0%BE%D0%B7%D0%B8%D1%81%D1%8A%D1%82-%D0%B8-%D0%B2%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%82%D0%B0/>>. [Пенчев 2017: Пенчев, Б. Гнозисът и властта. – Литературен вестник, № 27, 2017, 7 [прегледан 05.09.2024]
<<https://litvestnik.com/2017/07/21/%D0%B3%D0%BD%D0%BE%D0%B7%D0%B8%D1%81%D1%8A%D1%82-%D0%B8-%D0%B2%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%82%D0%B0/>].]
- Ruskov 2017a*: Ruskov, M. Zahvarlen v prirodata. Plovdiv: Zhanet 45, 2017. [Русков 2017а: Русков, М. Захвърлен в природата. Пловдив: Жанет 45, 2017.]
- Ruskov 2017b*: Ruskov, M. Vazvishenie. Plovdiv: Zhanet 45, 2017. [Русков 2017б: Русков, М. Възвишение. Пловдив: Жанет 45, 2017.]
- Ruskov 2017c*: Ruskov, M. Chamkoriya. Plovdiv: Zhanet 45, 2017. [Русков 2017ц: Русков, М. Чамкория. Пловдив: Жанет 45, 2017.]
- Ruskov 2018*: Ruskov, M. Dzhobna entsiklopediya na misteriiite. Plovdiv: Zhanet 45, 2018. [Русков 2018: Русков, М. Джобна енциклопедия на мистериите. Пловдив: Жанет 45, 2018.]